

“LEYLA İLE MECNUN” OPERASININ ORTAK YAZARI CEYHUN HACİBEYLİ’NİN ANILARINDAN
(AZERBAYCAN CUMHURİYETİ MERKEZİ EDEBİYAT VE SANAT ARŞİVİ)

AZERBAYCAN’IN İLK OPERASI NASIL YARANDI

Ceyhun (solda) ve Üzeyir Hacıbeyli. 1910.

Genç yaşta benden üç yaş büyük ağabeyim Üzeyir’le müziğe ilgi duyuyorduk. Karabağ’ın doğası, özellikle göz alıcı Şuşa’sı, romantizm ve yaratıcı ilhamla doluydu.

En yetenekli ses sanatçıları ve sazandeler Karabağ’dan çıkmıştır. Onların arasında ses sanatçıları - Hacı Hüsi ve Karyağdı oğlu, tar sanatçısı Sadıkcın- deha olarak tanınmaktaydı. Herhangi bir hanende ve sazandelerden geri kalmayacak çok sayıda ses sanatçısı ve tar sanatçısı

mevcuttu.

Anne taraftan akrabalarım arasında- kuzenlerim, dayılarım vs.- saygın insanların isteği üzerine müzik ifa eden 4 şarkıcı ve 3 tar sanatçısı vardı...

Ağabeyim Üzeyir’le benim çok güzel sesimiz vardı ve kısa sürede sadece uygulama yoluyla “tasnifler” (ritmik şarkı) de dahil olmak üzere klasik müziğin (makamların) tüm inceliklerini öğrendik.

Sesi korumak için gerekli olan vokal egzersizi yapmak bizim için o kadar da kolay değildi, çünkü babamızın, özellikle de, sert mizaçlı, uğursuz aile hayatı yüzünden eğlence için küçük bir nedeni olmayan amcamızın huzurunda şarkı söylemeye utanıyorduk...

Tiyatro ile ilk tanışlığımız okuldayken, eğitime başladığımız Şuşa Rus-Tatar Okulunun müfettişi Haşim bey Vezirov’un tükenmez enerjisi ve girişimiyle amatörler (çoğunlukla öğretmenler) tarafından sahnelenen Abdurehimbey Hagveriyev’in ünlü “Dağılan tıfak” piyesindeki rolümüzle (vokal olarak) başladı.

Rolümüz o kadar da zor değildi: ormanda yürüyerek, sözleri bu tür başlayan bir şarkı söylemeliydik:

“Esmə badi saba, esmə
Değme teller o tellere,
Şâne vurma o tellere
Dâd elinden...”

Şarkıyı kulis arkasında söylüyorduk, sahneye çıkarken ise Necefbey’in oğlunun cesedine takılıp kaçarak bağırmanın gerekiyordu: “Vay, burada bir ölü var!”

Tüm bunlar çok zor değildi ve biz rolümüzü başarılı şekilde yerine getirdik (çoklu övgüler aldık), ancak bu episod bizi tiyatroya yaklaştırdı.

Aktris Hakikat Rzayeva (Leyla rolünde ilk kadın) ve Mecnun rolünde Hüseyinkulu Sarabski. 1928.

Aynı yorulmaz Haşim bey Vezirov'un girişimleriyle, çoğu öğretmenin yaz tatiline geldiği dönemlerde okul binasında (Han Sarayı'nın bir bölümü) olduğu gibi, Handemirov'un tek tiyatro salonunda "Dağılan tıfak" dışında Mirza Fetali Ahundov, Tolstoy, Medetov ve diğerlerinin piyesleri sahnelenmekteydi. Bir başka zaman ise, müzikal-vokal gecelerinden birinde Leyla ve Mecnun iki öğrenci tarafından idil tarzı müzikal-vokal diyalog olarak temsil edildi. Fuzuli'nin bu lirik manzumesini okulöncesi çağımızdan biliyorduk, bu yüzden de bu küçük temsil bizi derinden etkiledi.

Bizim seyirci için ne kadar faydalı bir konuydu! Ama o dönem, aklımızda oluşan belli belirsiz fikrimize biçim veremedik.

Bu fikir Bakü'de Rus ve İtalyan truplarının opera performansları ile bizzat tanıştıktan sonra daha somut bir biçim aldı.

Genel olarak Leyla ile Mecnun konusu ile benzer olan "Romeo ve Juliet", "Tristan ve İsolde", "La traviata", "Toska" özellikle bizi derinden etkilemişti.

Duygusalılık – romantik eğilimli Karabağlıların doğasında vardır.

Şuşa'dan Bakü'ye taşınmamızdan çok önce, kardeşim Üzeyir'in Gori öğretmeni okulunda, keman çalarak nota sistemini öğrendiğini belirtmek gerekiyor. Tatillerde Şuşa'ya geldiğinde Üzeyir özenle keman çalmaya devam ediyordu ki, bu bana Avrupa müziğinin unsurları ile tanışma, opera veya romansların çeşitli motiflerini keşfetme fırsatı veriyordu. Ben de kendi tarafımdan onu, kendi müziğimizdeki yenilikler konusunda bilgilendiriyor ve onun hafızasındaki makamların bu veya diğer biçimlerini yeniliyordum.

Bakü'de opera gösterilerini yakından tanıdıktan sonra, Şuşa'da doğan belirsiz fikir burada daha gerçek biçimler almaya başladı. Girişimler Şuşa'da olduğu gibi Bakü'de de, benimle fikir alışverişinde bulunan, teşebbüslerini ilk başta genel olarak, daha sonra ise yaratıcı çalışmanın ayrıntılarında biçimlendirmek konusunda fikrimi öğrenen kardeşime aitti.

Ne ise, 1907 yılının baharında biz çalışmalara başladık. Durum uygundu: biz Üzeyir'le "İslamiye" otelinde kalıyorduk, ailemiz ise ağabeyimiz Zülfügar'la birlikte eyalette yaşıyordu. Biz, Fuzuli'nin şiirlerinin büyük bir bölümünü alarak metni işliyor ve kendimizin ürettiği tam metne "ekliyoruz".

Ayrı-ayrı vokal ifalar için makamların türlerini (örneğin, Mecnun'un atası için rast, çargah, Mecnun'un kendisi için Şikesteyi Fars, Bayatı Şiraz ve Segah) veya halk müziği veya özgün motiflerden alınan tasnifleri seçiyorduk. Son öğeleri, koro için kademeli olarak polifonik eğilimleri işleyen kardeşim notalara çeviriyordu.

Bilindiği gibi, bizim musiki ve genellikle Şark musikisi ahenk ve oktavla sınırlı olup polifonik değildi. Polifonik

uygulama, daha sonra bu önemli reformun öncüsü olan ağabeyim tarafından geliştirildi.

Bizim girişimlerimizden haberdar olan ender arkadaşlarımız arasında, dramaturgumuz Abdurahimbey Hagverdiyev'in katılımı çok değerliydi. Avrupa müziği ve nota sistemini iyi bilen Hagverdiyev bize değerli tavsiyelerde bulunuyordu. Daha sonra, o bir seferinde şef sehpa arkasında Üzeyir'in yerine geçti.

Çalışmalar farkına varılmadan ilerliyordu ve birkaç ay sonra partiyon hazır. Şimdi sahnelemeyi düşünmek, orkestrayı toplamak, uygun oyuncular bulmak gerekiyordu. Üzeyir, okuldaki eski meslektaşlarından oluşan yaylı orkestrayı organize etti. Gayretli provalar sonucu, bu amatör kemancılar, ilk baştaki "gıcirtılardan"

"Leyla ve Mecnun" operasının ilk temsilinin afişi. 1908.

farklı olarak aletlerden gerçek sesleri çıkarmayı başardı.

Başlangıçta doğu orkestrası bir tar ("uzun" Zeynal'ın elinde), bir kemençe ve teften oluşuyordu. Daha sonra Üzeyir, nota sistemi uygulayarak doğu çalgı aletlerinden oluşan büyük yaylı orkestrayı kurdu.

Oyuncu bulmak konusu ise en zorlusu idi. Opera için sesi olan oyuncu bulmak gerekiyordu. Bizde henüz böyleleri yoktu. Hiçbir sese malik olmayan dram ve komedi oyuncularını vardı, gerçek ses sanatçıları aramak da kolay değildi, çünkü hiçbir hanendemiz sahneye çıkmamıştı, bu arada Mecnun rolü o kadar da basit değildi: zor bir oyunculuk gerektiriyordu.

Uygun bir Leyla bulmak da zor bir konuydu – o dönem Müslüman kadınlar sahne almıyorlardı. Nihayetinde, uzun bir arayış ve dostlarımızla yaptığımız istişareler sonucu, şehir yönetiminde memur olarak çalışan, çok güzel sese sahip ve birçok kez dram oyunlarında amatör olarak yer almış Memmedhüseyn Sarablı'yı Mecnun rolüne uygun bulduk. Tek kelimeyle, Sarablı sahnede dura bilecekti.

Leyla rolünü, ince beli, kısa boyu ve tiz sesi ile kadın tipini (elbette, o kılık değiştirmişti) yaratabilecek kuzenimiz Ahmet Bedelbeyli'ye verdik.

Sahnede oynamak için istekli olmadığımı rağmen, Üzeyir'in ısrarı üzerine Leyla'nın nişanlısı İbn-Selam rolünü ben oynamalıydım (Ve gerçekten de, benim oynayamadığım, sadece şarkı söylediğim ortaya çıktı. İyi ki, bu rol özel bir oyun gerektirmiyordu).

Mecnun'un babası rolü için tam tersi "renkli" kişiliği olan, Karabağ doğumlu yaşlı bir öğretmen, makamları çok iyi bilen ve bir zamanlar çok zengin olan sesini korumuş Mirza Muhtar'ı bulduk. Makamları iyi bilmesi ona özgüven veriyordu. Aslında, zavallı yaşlı adamın, zayıflığını kapatmaya çalıştığı bu özelliği onu kaprisli ve hassas yapıyordu; provalarda sık-sık "söyledikleri birbirini tutmuyor" ve bitmemen nağmelerin derinliklerinde kayboluyordu, tam sona yaklaşmışken anında yeni doğaçlamalara geçiyordu.

Tar sanatçısı, dik başlı (Karabağ'ın en iyi nişancılarından biri sayılıyordu) "uzun" Zeynal, parçayı bitirdiği an

tekrar tellere dokunmak zorunda kalıyordu ki, bu da onu sinirlendiriyordu. Teessüfle Mirza'ya: "Ah, Mirza, bitirsene!"-diyordu. O da içtenlikle, "Ne tuhaf adamsın, müziği bitirmeme izin vermiyorsun",- diyordu. Genellikle Mirza Muhtar'ın esprili kişiliği vardı, onun görünümü gülüş ve şakalara neden oluyordu.

Onun Azerbaycanlı çocuklara verdiği Rusça dersleri çok popülerdi. Ders kitabının metin içeriği şöyleydi: "Yüzyıllar boyunca cüzzam Sibiryayı kasıp kavuruyordu". Mirza bu metni şu şekilde tercüme ediyordu: "İçinde, akarak, asırlar ile, Sibiryanın, dadbidal ediyordu, yaramaz çocuklar ("cüzamlılar")".

Bu pürüzlere rağmen, Mirza Muhtar'ın rolünü o derecede başarılı bir şekilde yaptığını ve daha sonraları da bu rolün ona verildiğini söylemek gerekiyor. Onun, İbn-Selam ve Leyla'nın düğününde Arapça klasik müzik söylemeye başladığında "kendi eklemeleri", seyirci üzerinden büyük etki yapıyordu.

Leyla'nın babası rolü, mesleği müteahhit olan, girişimimizde aktif rol alan genç amatör İmran Kasimov'a verilmişti. Müthiş bir tiz sese malik olmasına rağmen (bu nedenle de bizim tiyatroya kalben bağlanmıştı) doğu müziğinin kurallarına tam aşına değildi, o bazen kendini makamlara kaptırıyor ve yüksek notalarda perdesi bozuluyordu.

Koreografi (bale) benim okul arkadaşım, beş kardeşin ortancası olan Behram Vezirov'a verilmişti. Bu kardeşler için, "Vezirov kardeşlerin başları da ayakları kadar yetenekli olsaydı, onlar Karabağ'da en önde gidenler olurdu", deniyordu. Behram'ın doğaçlaması çok başarılı olmuştu ve hiçbir zaman Arap danslarını kendi gözleriyle görme fırsatı olmayan seyirci hayranlık içindeydi. Koreografin kendisinin de hiçbir zaman Arap dansı görmediğini söylemek gerekiyor.

Karakterlerin artması ile provalar için uygun bir mekân düşünmemiz gerekiyordu, çünkü otel odamız artık o kadar insanı alamıyordu. "Leyla'nın babası" İmran Kasimov büyük salonlu evini teklif etti ve biz orada bir dizi provalar yaptık. Ancak İmran'ın ağabeyi, eski görüşlü Hacı Kasimov büyük şüphelerini dile getiriyordu

– tüm bunlar ona yabancı ve garip görünüyordu. Kafasını sallayarak, "Bundan bir şey çıkmaz", diyordu (Bu şüphecilik ve yeniliğe olan güvensizlik o zamanlar benim "Kaspi" gazetesindeki "Cen Dağistani" takma adı altında "Bir Müslüman'ın notları" başlıklı makalelerimin başlangıç konusu oldu).

Bunlar ona – gerçi sadece ona değil – bizim, ulaşılmaz, hayali, doğal olmayan, zaten kınanılması gereken ve olağan Müslüman gerçekleri ile örtüşmeyen bir olguya girmeye çalıştığımız gibi geliyordu.

Provalar kah burada, kah orada, uygun bulduğumuz her yerde devam ediyordu. Başlangıçta oyuncular arasında büyük ayrılık vardı. Herkes sahne disiplini ve performans hassasiyeti pahasına seçilmek arzusundaydı. Özellikle Mirza Muhtar gerçek bir "enfant terrible"ydi (yaramaz çocuk –terc.). O, partiyon ödevlerinden daha çok büyük usta olarak kendi prestijini düşünmekteydi.

Mecnun rolünde Hüseyinkulu Sarabski. 1908.

Aktris Hakikat Rzayeva Leyla rolünde. 1930.

Leyla'nın babası – İmran Kasımov'a gelince, Doğu müziğinin giriftli partiyonuna yeterince sahip olmadan, bu boşluğu diyapazonunu sınırsız bir şekilde yaymaya çalışıyordu (o üç oktavda söyleyebiliyordu) ki, bu da onun sık-sık detone olmasına neden oluyordu. Biz Üzeyir'le onu, binicinin dehlmesini beklemeden gemi azya alarak, her an uçuruma devrilme riski ile ok gibi fırlayan huysuz at ile karşılaştırıyorduk. Onu disipline alıştırmak için büyük çaba sarf etmek zorunda kalıyorduk.

Koro mensuplarına da, şarkılarını icra ederken derli toplu olmayı, savaşçıları ise – böyleleri de vardı – savaş sahnesinde hırsla ve düzensizliğe kapılmamayı, darbeleri müziğin temposuna uygunlaştırmayı öğretmek de zordu.

Tüm bu çalışmaların büyük bölümünün ağabeyim Üzeyir tarafından gerçekleştirildiğini belirtmek gerekiyor. Bazen o, gece iki-üçlere kadar oturuyor, sırf melek sabrı ve azmi ile sahne müzik ve vokal uyumlu bir topluluk kurmaya çalışıyordu. İmkânlarım dâhilinde ben de ona

yardım ediyordum.

Bu arada, Azerbaycan sahnesine ilk milli operayı getirme girişimimiz, "Nicat" eğitim toplumu etrafında bazı ilerici unsurların (Abdurahimbey Hagverdiyev) ilgi ve sempatisini çekmekteydi. Bazı üyeler, bizim girişimimizin ciddiyetinden emin olarak, ilk ulusal operanın kaderi ile daha yakından ilgilenmeye başladılar.

Bu kurumun yöneticilerinden, etkinliği ve zenginliği ile bilinen Aşurbeyovlar ailesi temsilcilerinden biri olan İsabey Aşurbeyov bizim girişimimizde aktif rol oynamaktaydı. İsabey Aşurbeyov aynı zamanda, Azerbaycan-Türk gazeteci ve politikacı (daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekili) Ahmet bey Ağaoğlu'nun editörlüğünde yayınlanan "İrşad" gazetesini finanse eden hayırsever işadamı idi. Ağabeyim Üzeyir'in çalışanlarından biri (benim de gazetecilik faaliyetime başladığım) ve İsabey'in de yayıncısı olduğu "İrşad" gazetesi sayesinde Ağaoğlu'nun bizimle ilişkileri vardı ve bize her türlü yardım etmeye çalışıyordu.

Nihayet, önemli gün geldi çatı. Herkes heyecanlıydı, en çok da yazarlar. Hemen hemen tüm yük, bu güne kadar tüm provaları zorluklarla yürüten Üzeyir'in omuzlarındaydı.

Tarihi ve hatta mevsimi hatırlamıyorum, sadece yılı hatırlıyorum – 1908...

Üzeyir şef çubuğunu kaldırdı ve Tağıyev tiyatrosunu dolduran seyircilerin yoğun merakları altında gösteri başladı.

Genellikle tiyatrodaki gürültülü davranan seyirci, hatta alkışlamak cesaretinde bulunmayarak tüm temsil boyunca sustu. Sadece, özellikle duygusal olan seyircilerin gözlerinden akan yaş ve Leyla'nın babasının kızını Mecnun'a vermeyi kesinlikle reddetmesi sahnesinde heyecan görünmekteydi. Alkışlar sadece oyunun sonunda duyuldu, tüm oyun boyunca kendini tutan seyirci, nihayet, bu güne kadar görülmemiş gösteri karşısında haz ve memnuniyet duygusunu ifade etti.

İlk Azerbaycan operasının temsili yarı-amatör şekilde böylece başladı ve sona erdi. ✿